

NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALARGA NISBATAN ZO'RAVONLIKNI OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Jumaqulova Shahnoza Jumaqul qizi,

Amaliyotchi psixolog

E-mail: jumaqulovna00@mail.ru

ANNOTATSIYA: *Nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan zo'ravonlik global hodisa bo'lib, uning sabablari chuqur ildiz otgan, xilma-xil murakkab va o'zaro bog'langan. Zo'ravonlik oqibatlaridagi eng og'ir psixologik travmalardan biridir. Bolaga nisbatan zo'ravonlik oqibatlarini o'z vaqtida va to'g'ri tashxislash samarali terapevtik aralashuvning zaruriy shartidir, shuning uchun mutaxassislar ularning ixtiyorida bo'lishi kerak. Travmatik hodisalarni boshdan kechirgan bolalarning psixologik xususiyatlarini o'rganishning dolzarb usullardir. Shunday qilib, zo'ravonlikni boshdan kechirgan bolalarning psixologik xususiyatlarini o'rganish va travmatik tajribalar oqibatlarini baholash usullarini ishlab chiqish ushbu bolalarni psixologik rehabilitatsiya qilish uchun juda dolzarbdir. Maqolada nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlik, uning bolaga salbiy ta'siri, nogironligi bor bolalarga nisbatan to'siqlar va ular bilan ijtimoiy ish olib borish samaradorligi yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: Nogironlik, nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan zo'ravonlik, jismoniy to'siqlar, aloqa va axborot to'siqlari, munosabatdagi to'siqlar, stigma, ijtimoiy xizmat jismoniy zo'ravonlik, psixologik zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonlik, stress, ishonchsizlik, depressiya, o'zini past baxolash, jismoniy va ruhiy salomatlik.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PREVENTING VIOLENCE AGAINST CHILDREN WITH DISABILITIES

Jumakulova Shahnoza Jumakul qizi,

Practicing psychologist

E-mail: jumaqulovna00@mail.ru

ANNOTATION: *Violence against children with disabilities is a global phenomenon, the causes of which are deep-rooted, diverse, complex and interconnected. It is one of the most serious psychological traumas in the consequences of violence. Timely and correct diagnosis of the consequences of violence against a child is a necessary condition for effective therapeutic intervention, so specialists should be at their disposal. Current methods of studying the psychological characteristics of children who have experienced traumatic events. Thus, the study of the psychological characteristics of children who have experienced violence and the development of methods for assessing the consequences of traumatic experiences are very relevant for the psychological rehabilitation of these children. The article describes violence against children with disabilities, its negative impact on the child, barriers to children with disabilities and the effectiveness of social work with them.*

Key words: *Disability, violence against children with disabilities, physical barriers, communication and information barriers, relational barriers, stigma, social service physical violence, psychological violence, sexual violence anxiety, stress, insecurity, depression, low self-esteem, physical and mental health.*

KIRISH

Bugungi kunda Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra yer yuzida 1 milliarddan ortiq aholida (15%) tug'ilish paytida mavjud bo'ladimi yoki keyinchalik hayotda paydo bo'ladimi, nogironlikning qandaydir shakliga ega. Ularning

240 millionga yaqini bolalardir. Bu butun dunyo bo'ylab bolalar va o'smirlar aholisining taxminan 11 foizini tashkil qiladi. Nogironligi bo'lgan bolalarning katta qismi - 94 foizdan ortig'i o'rtacha daromad darajasi past bo'lgan mamlakatlarda yashaydi.

1. Gumon va ishonchsizlik. Bolalar ahmoq, xunuk, hech narsaga qodir emasligiga va faqat o'ziga nisbatan yomon munosabatda bo'lishga loyiq ekaniga ishonch bilan o'sadi. Doimo o'zidan kamchiliklar axtaradi. Shuningdek, ular

boshqa odamlarga ishonmaydilar, ularni ishonchli, himoya qilishga qodir deb hisoblamaydilar. Ular o'zlarini himoyasiz his qilishdi.

2. Depressiya va o'z joniga qasd qilish harakati. Zo'ravonlikni boshdan kechirgan bolalar orasida, hatto balog'at yoshida ham, depressiyaning yuqori chastotasi

mavjud. Bu o'z-o'zini qabul qilmaslik, tushkunlik, sog'inish, yolg'izlik tuyg'usi, uyqu buzilishida namoyon qiladi. Kattaroq yoshda o'smirlar o'z joniga qasd qilishga urinishlari yoki o'z joniga qasd qilishlari mumkin.

3. Impulsiv xarakat. Bunday bolalarning xatti-harakati ko'pincha uyda va maktabda buzg'unchi, sotsiumdan ajralish va yolg'izlik xolatlari kuzatiladi. Ular o'z tengdoshlari, aka-uka va opa-singillariga nisbatan tajovuzkorligi bilan ajralib turadi. Bolalarda xattoki uydan qochish xolatlarini ko'rish mumkin bo'ladi.

Agressiv harakat qilish zo'ravonlikka uchragan bola o'zini himoya qilishning asosiy usullaridan biridir. Agressiyaning natijasi boshqalardan begonalashishdir. Ko'pincha bunday bolalarning do'stlari kam,

chunki ularning tengdoshlari tez-tez hissiy "portlashlar"dan qo'rqishadi.

4. O'zini past baholash. Zo'ravonlikka uchragan bola o'ziga nisbatan qandaydir norozilik bilan qaraydi. O'zidan doim kamchilik qidiradi. Atrofdagilarga yoqishga harakat qiladi, sababi ulardan maqto'v kutadi. Biron bir ish qilishdan oldin esa, doim ikkilanadi, "Qila olamanmi?" deb.

5. Maktabga qiziqishning yo'qolishi. Maktabdagi muvaffaqiyatsizlik, motivatsiyaning pasayishi, gipoaktivlik va o'ziga xos o'rganish qiyinchiliklari tufayli xarakterlidir.

6. O'zaro munosabatlarni qurishda muammolar. Bunga nafaqat zaif hissiy rivojlanish, balki atrofdagi odamlarga nisbatan to'liq ishonch yo'qligi ham. Bola hamma narsada hiyla-nayrangni ko'radi, har bir kishidan uni masxara qilishini, mazax qilishini va o'ziga qaratilgan tajovuzni kutadi. Bularning barchasi unga odamlar bilan munosabatlarni o'rnatishga to'sqinlik qiladi.

Zo'ravonlikka uchragan bolalar o'zini past baholash va o'z qobiliyatlarini namoyon qila olishmaydi. Ular doimo ongli ravishda muvaffaqiyatsizlikni

kutishadi. Yangi ko'nikmalarga ega bo'lishda va muammolarni hal qilish zarurati paydo bo'lganda bolani ishonchsizlik bezovta qiladi. Bolada hali ko'nikmaga ega bo'lmagan yangi vazifalar bilan bog'liq bo'lgan muvaffaqiyatsizlikning muqarrarligi qo'rquv hissini keltirib chiqaradi. Muvaffaqiyatdan ko'ra muvaffaqiyatsizlikni kutish uning mustaqil o'rganish qobiliyatini kamroq namoyon qilishi, maktab muhitida kamroq faol bo'lishiga va o'zini isbotlashdan bosh tortishiga olib keladi.

Zo'ravonlik natijasida kelib chiqadigan turli kasalliklar. Rivojlanish va kognitiv faoliyatdagi buzilishlar. Agar bola yig'lagani va baqirgani uchun ko'pincha jazolangan bo'lsa, bu bolalarda nutq va nutq funktsiyalari buzilishi hamda bu funktsiyalarni tormozlanish holatlari kuzatiladi.

Shuning uchun bu bolalar ko'pincha yaxshi gapirmaydilar. Ularning histuyg'ularini tasvirlash uchun ishlatadigan so'z boyligi juda kam. O'z fikrini yetkazishda qiyinchiliklarga duch keladi. Stress holatida ular hissiy jihatdan yopiq bo'lib qoladilar. Stress holatida ular hissiy jihatdan yopilib qoladilar. Ular va raqiblari o'rtasida janjal kelib chiqqanda o'zlarini qanday his qilganlarini tasvirlash so'ralganda,

ular buni qila olmaydilar yoki gapirish jarayonida juda hayajonlanishadi. Ulardan mojaroga olib kelgan aniq sabablar va hodisalarni tasvirlash so'ralganda, ular o'zlarini ancha qulay his qilishadi.

Har xil turdagi zo'ravonlik bolaning rivojlanishi uchun turli xil oqibatlariga olib kelishi mumkin. Kaltaklash, jazolash, jinsiy zo'ravonlik va zo'ravonlik bolaning intellektual, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga turli xil, ko'pincha qarama-qarshi ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, o'zlarini haqorat qilish holatlarining xususiyatlari bolaga turli yo'llar bilan ta'sir qiladi.

Kasalliklar zo'ravonlikning ma'lum bir turiga xos bo'lishi mumkin: masalan, jismoniy zo'ravonlik paytida tananing qismlari va ichki a'zolarining turli og'irlikdagi shikastlanishlari, suyaklarning sinishi. Jinsiy zo'ravonlik bilan jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasalliklar paydo bo'lishi mumkin: jinsiy a'zolarining yuqumli va yallig'lanish kasalliklari, sifilis, gonoreya, OITS, siydik yo'llarining o'tkir va surunkali infeksiyalari, travma, jinsiy a'zolar va to'g'ri ichakdan qon ketish, to'g'ri

ichak va qinning yorilishi.

Zo'ravonlikning turidan qat'i nazar, bolalar psixosomatik bo'lgan turli kasalliklarni boshdan kechirishlari mumkin: semirish yoki aksincha, oshqozon buzilishi tufayli to'satdan vazn yo'qotish. Ruhiy zo'ravonlik uchragan bola, ko'pincha teri toshmasi, allergik patologiya, oshqozon yarasi, pastki qorinda og'riqlar mavjud. Ko'pincha bolalarda duduqlanish, enurez (siydikni ushlab tura olmaslik), enkoprez (najasni ushlab tura olmaslik) kabi nevropsixi atrik kasalliklar rivojlanadi.

Turli xil zo'ravonliklarga duchor bo'lgan bolalarning o'zlari g'azabni boshdan kechirishadi, bu ko'pincha zaif bolalarga: yosh bolalarga, hayvonlarga g'azabini ko'rsatadi. Ko'pincha ularning tajovuzkorligi o'yinda namoyon bo'ladi, ba'zida ularning g'azablanishlari aniq sababga ega emas.

Ulardan ba'zilari, aksincha, haddan tashqari passiv, o'zini himoya qila olmaydi. Ikkala holatda ham, tengdoshlar bilan muloqot buziladi. Tashlab ketilgan, hissiy jihatdan mahrum bo'lgan bolalarda har qanday yo'l bilan o'zlariga e'tiborni jalb qilish istagi ba'zan o'zini bo'ysundiruvchi, noodatiy xatti-harakatlar shaklida namoyon qiladi.

Har qanday zo'ravonlikka uchragan bola o'z-o'zini hurmat qilmaslik, o'zini past baholash, aybdorlik hissi, uyat tuyg'ularini boshdan kechiradi, u o'zining eng yomoni ekanligiga doimiy ishonadi. Natijada, bolaga boshqalarning hurmatiga erishish, muvaffaqiyat, tengdoshlar bilan muloqot qilish qiyin bo'ladi.

So'ngi yillarda dunyo miqyosida nogironligi bor shaxslarni huquq va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan kuchli e'tiborga qaramay nogironligi bor shaxslar hanuzgacha, ehtiyojmand aholi hisoblanib, ular ta'lim olish, ishga joylashish, o'z bo'sh vaqtini o'tkazish, shuningdek oila qurish jarayonlarida turli xil qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Nogironligi bor shaxslar duch kelayotgan to'siqlar nafaqat muayyan davlatda to'siqsiz muhitni shakllanmaganligi bilan bog'liq, aksariyat holatlarda ularga nisbatan jamiyatdagi stigmalar bilan izohlanadi. Jamiyatimizda jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi sababli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj shaxs nogironligi bo'lgan shaxs hisoblanadi. Nogironlik

(invalidlik) — kasallik, shikastlanish, mayib-majruhlik, baxtsiz hodisalar tufayli butunlay yoki ma'lum muddat

mehnat qobiliyatini yo'qotish. O'zbekistonda nogironlik Tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi (TMEK) tomonidan belgilanadi.

Nogironligi bo'lgan bolalar har bir jamiyatdagi eng e'tibordan chetda qolgan odamlar qatoriga kiradi. Bir qator to'siqlar ularning kundalik hayotda ishlash, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish (masalan, ta'lim va sog'liqni saqlash) va o'z jamoalari bilan shug'ullanish qobiliyatini cheklaydi. Bularga quyidagilar kiradi:

- Jismoniy to'siqlar - masalan, nogironlar aravachasiga kira olmaydigan binolar, transport, hojatxonalar va o'yin maydonchalari;

- Aloqa va axborot to'siqlari - brayl alifbosida mavjud bo'lmagan darsliklar yoki imo-ishora tilidan tarjima qilinmasdan e'lon qilingan sog'liqni saqlash e'lonlari kabi;

- Munosabatdagi to'siqlar - stereotip, past nazar bilan qarash, achinish, kamsitish, ta'qib qilish va haqorat qilish kabilar kiradi.

Nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan zo'ravonlik global hodisa bo'lib, uning sabablari chuqur ildiz otgan, xilma-xil murakkab va o'zaro bog'langan. Davolashning asosi bo'lgan asosiy omil alohida ehtiyojli bolalar - bu odamlarning nogironlikka munosabati va tushunchasi, bu ko'pincha madaniy an'analar va e'tiqodlarga asoslangan. Ba'zi madaniyatlarda nogironlik la'nat, oldingi hayotda qilgan gunohlari uchun jazo, shuning uchun nogiron tug'ilgan bola kabi shaxsning va ba'zan onaning o'tmishdagi muvaffaqiyatsizligi, noadekvatligi yoki yovuzligining timsoli sifatida qaraladi. Nogiron bolalarning hayoti stigma, kamsitish, madaniy noto'g'ri qarashlar, noto'g'ri tushunchalar bilan o'ralgan bo'lishi mumkin.

Darhaqiqat, nogironligi bor bolalar va o'smirlar boshqa bolalarga qaraganda jismoniy va jinsiy zo'ravonlik va e'tiborsizlikka 3-4 marta ko'proq duch kelishadi; va ularda jinsiy zo'ravonlikni boshdan kechirish xavfi sezilarli darajada oshadi: aqliy yoki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan qizlarning 68 foizi va o'g'il bolalarning 30 foizi 18 yoshga to'lgunga qadar jinsiy zo'ravonlikka uchraydi[1]. Nogiron bolalar

qarovsiz yoki jismoniy zo'ravonlikka 3,8 marta, jinsiy zo'ravonlikka 3,1 baravar va hissiy zo'ravonlikka 3,9 baravar ko'proq uchraydi. Ko'pgina ma'lumotlar nogironligi bor bolalarning 31% ni, nogironligi bo'lmagan bolalarning 9% ga nisbatan zo'ravonlikdan aziyat chekayotganini ko'rsatadi. Bundan tashqari, nogironligi bo'lgan bolalar ko'plab zo'ravonliklar va bir nechta zo'ravonlik epizodlarini boshdan kechirish xavfi yuqori bo'ladi[2].

Ijtimoiy himoya va qo'llab-quvvatlashning yetarli emasligi, stigma, kamsitish va nogironlik to'g'risidagi ma'lumotlarning yetishmasligi nogironligi bo'lgan bolalar tomonidan boshdan kechiriladigan zo'ravonlikning yuqori darajasiga olib keladi.

Barcha mamlakatlarda barcha bolalarga nisbatan zo'ravonlikning barcha shakllarini taqiqlovchi qonun hujjatlarini qabul qilish va zo'ravonlik hodisalarining oldini olish va bartaraf etish uchun samarali mexanizm hisoblanadi.

Ruhiy kasalligi, kognitiv yoki o'rganishda nuqsonlari bo'lgan bolalar (masalan, diqqat yetishmasligi giperaktivligi buzilishi va autizm sindromi) ayniqsa zo'ravonlikka duchor bo'lishadi va umuman olganda, nogiron bolalar nogironligi bo'lmaganlarga qaraganda ikki baravar ko'proq zo'ravonlikka duchor bo'lishadi. Nogiron bolalar duch keladigan asosiy muammolar, og'zaki gapirish yoki o'zini himoya qila olmaslik, ularni zo'ravonlik nishoniga aylantirishiga olib kelishi mumkin.

Natijalar hukumatlar, sog'liqni saqlash va ijtimoiy soha xodimlari hamda tadqiqotchilar tomonidan nogiron bolalarga nisbatan zo'ravonlikning barcha shakllari haqida xabardorlikni oshirish va profilaktikani kuchaytirish bo'yicha hamkorlikdagi sa'y-harakatlari zarurligini ta'kidlaydi. Bolalarning nogironligi va ularning huquqlaridan foydalanishga putur etkazuvchi zo'ravonlik shakllari va tarqalishi to'g'risidagi tadqiqotlarni o'z ichiga olgan holda xabardorlikni oshirish va axborotlashtirishga sarmoya kiritish zarur. Agar biz nogiron bolalar va ularning oilalari, ularning huquqlarini himoya qiluvchi tashkilotlar bilan birgalikda ishlasak, buni eng yaxshi tarzda amalga oshirish mumkin.

Nogironligi bo'lgan bolalar qo'rquv yoki zo'ravonlikni boshdan kechirganda yordam olish uchun nogironligi bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'shimcha to'siqlarni

yengib o'tishlari kerak. Bularga quyidagilar kiradi:

- Ba'zi nogironligi bo'lgan bolalar zo'ravonlik nima ekanligini bilmasligi mumkin;
- Nogiron bolalar yordam so'rashlari mumkin emas;
- Bola o'z ehtiyojlarini qondirish uchun o'z zo'ravoniga tayanishi mumkin - bu gapirishni yanada qiyinlashtiradi;
- Nogiron bolalar bilan ishlaydigan mutaxassislar zo'ravonlik va beparvolik belgilarini aniqlash uchun o'qitilmasligi mumkin;
- Nogironligi bo'lgan bolalar va ularning oilalari cheklangan miqdordagi xizmatlar tufayli o'zlarini yolg'iz yoki yordamsiz his qilishlari mumkin, ya'ni ular yordamni qayerdan topishni bilmasligi mumkin.
- Bolalarni himoya qilish bo'yicha mutaxassislar bola bilan to'g'ri muloqot qilish yoki nogiron bolaning ehtiyojlarini to'g'ri baholash yoki tushunish uchun maxsus ko'nikmalarga ega bo'lmasligi mumkin[3].

Nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha transportda yoki binolarga kirishda yordamga muhtoj, ba'zilari esa mobil telefonlar kabi kichik ekranli qurilmalar bilan bog'lanishda qiynaladi. Nogironligi bo'lgan shaxslar bo'yicha ijtimoiy ishchilar, shuningdek, o'z mijozlarining xavfsiz va barqaror uy-joyga ega ekanligiga ishonch hosil qilishadi va ular o'z mijozlariga ish topishda yordam berishlari mumkin. Bolalarda esa ma'lum bir kasb orqali bo'sh vaqtlarini unumli o'tkazishga yo'naltirish zarur.

Ijtimoiy ishchilar o'z mijozlariga kerakli resurslarni olish uchun himoyachi sifatida ishlaydi. Nogironligi bo'lgan bolalarni kuzatish orqali unga nisbatan bo'ladigan nолоyiq munosabatni aniqlash qobiliyati aynan ijtimoiy ish hodimi sinchikovligi ostida aniqlash mumkin. Bolani ruhiyatidagi o'zgarishlar, jarohatlarni payqagan zahoti tegishli tashkilotlarga bildirish ham aynan ijtimoiy ish hodimining vazifasidir. Xizmatlar amalga oshirilganda, ijtimoiy ishchi mijozlarning ahvoli yaxshilanganiga ishonch hosil qilish uchun ularni kuzatib boradi. Nogironlik bo'yicha ijtimoiy ishchi dasturlar hali ham mijozning ehtiyojlarini qondirishini tasdiqlash uchun taqdim etilgan xizmatlarni muntazam

ravishda baholaydi. Nogironligi bor bolalar uchun kafolatlar boshqa barcha bolalar bilan bir xil. Zarar xavfi va amaliyotning yuqori standartlari haqida yuqori darajadagi xabardorlikni oshirishga, bolalar va oilalarning o'zlariga yordam berish qobiliyatini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratishimiz lozim.

Nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi ko'rashish borasida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlikdan jabr ko'rgan bolalarga o'z vaqtida samarali ijtimoiy xizmat ko'rsatishni ta'minlash;
- aholi va o'quvchi yoshlarga nogironlik tushunchalari tushuntirish ishlarini olib borish;
- zo'ravonlikni sodir etgan shaxslar bilan ishlashni yo'lga qo'yish;
- nogironligi bor bolalarga nisbatan zo'ravonlikdan jabrlangan bolalarga xizmat ko'rsatuvchi ijtimoiy ish mutaxassislarini muntazam ravishda malakasini oshirib borish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Фурманов И.А., Аладьин А.А., Фурманова Н.В. Психологическая особенности детей, лишенных родительского попечительства. – Мн.: Тесей, 1999. – 160 с.
2. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И Жестокое обращение с детьми и- его последствия; // Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социальноправовая защита. Мi, 1993.
3. Холл З. Последствия сексуальных и психологических травм детства// Психол. журнал, № 5. – т.13, 1992. – С.120-129.
4. Соколова Е.Т. Влияние на самооценку нарушений эмоциональных контактов между родителем и ребенком и формирование аномалий личности // Семья и формирование личности. М.: МПУ им. М.ВШомонова, 1981.
5. <https://www.telegraph.co.uk/news/health/news/9391683/Disabled->

children- fourtimes-more-likely-to-be-victim-of-violence-study.html

6. Sullivan, P. M., & Knutson, J. F. (2000). Maltreatment and Disabilities: A Population-Based Epidemiological Study. *Child Abuse & Neglect*, 24, 1257-1273.

7. NSPCC (2014) 'We have the right to be safe': Protecting disabled children from abuse

8. Internet ma'lumotlari